

RODNOST, ETNIČNOST IN NACIJA: NEKATERI RAZMISLEKI O PREUČEVANJU DEMOGRAFSKIH ZNAČILNOSTI NACIONALNIH POPULACIJ

Od leta 2000 je napoved demografov o svetovni prebivalstveni eksploziji zasenčila bojazen pred prebivalstveno implozijo v državah t. i. razvitega sveta, kjer so zabeležili rodnostne stopnje pod ravniyo enostavne obnove prebivalstva. Posledice takega prebivalstvenega trenda, zlasti staranje prebivalstva, skušajo vlade evropskih držav reševati s pomočjo dveh scenarijev: s pronatalističnimi ukrepi, ali pa s priselitvami. Prav priselitve pa se zdijo oblikovalcem politik sporne zaradi vročih razprav o izgubi nacionalne identitete, ker se evropske države ne vidijo kot priseljenske države in zaradi bojazni pred izbruhi diskriminacije oziroma ksenofobije. »Smrt naroda« in podobne metafore implicitno predpostavljajo, kdo »bi se moral« reproducirati, namesto da bi prepoznavale legitimnost tistih, ki se reproducirajo. Torej ne gre toliko za to, da so evropske države sterilne, ampak za to, da so določena razumevanja »naroda/nacije« vedno bolj v nasprotju z demografskimi realitetami.

Posledično tudi preučevanja prebivalstvene dinamike ni več mogoče ločevati od preučevanja etničnosti, nacionalizma in mednarodnih zadev, pri čemer je nujno nanovo ovrednotiti še vedno prevladujoč »statistični realizem«. Nenazadnje bo razumevanje rodnosti pod ravniyo enostavne obnove prebivalstva boljše, če bo utemeljeno v »alternativnih demografijah«, ki splošne trende prebivalstvene dinamike pojasnjujejo skozi pomenska polja in izkustva posameznika.

Ključne besede: rodnost, migracije, teorija prvega demografskega prehoda, teorija drugega demografskega prehoda, narod, nacija, etničnost

FERTILITY, ETHNICITY AND NATION: SOME REFLECTIONS ON THE STUDY OF DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF NATIONAL POPULATIONS

Since 2000, the discussion on population implosion – sustained below replacement level fertility – in the developed world has prevailed over the previous demographic concern about the population explosion in the developing world. European governments seek to solve repercussions of such population trend, particularly the ageing society, by two scenarios: by pro-natalist measures or by immigration. The latter seems controversial in view of hot public debates on the loss of national identity, and the fear of discrimination or xenophobia outbursts usually underlies such discussions. Moreover, the European states do not perceive themselves as immigrant societies. »The death of the nation« and similar metaphors implicitly presume who »should« reproduce, instead of recognizing the legitimacy of those who actually do. It is not so much that the European states are sterile, but that certain understandings of »nation« are in increasing inconsistency with the demographic reality.

Therefore, the study of population dynamics can no longer be separated from the study of ethnicity, nationalism and international affairs; it is also necessary to re-consider the still prevailing »statistical realism«. The understanding of sustained fertility below replacement level will be much better if grounded in »alternative demographies« that clarify the general trends of population dynamics through individual experiences

Keywords: fertility, migration, theory of the first and the second demographic transition, nation, ethnicity

OD PREBIVALSTVENE EKSPLOZIJE K NJENI IMPLOZIJI

Od leta 2000 dalje je med ocenjevalci demografskih trendov govor o »prebivalstveni imploziji«¹ v »razvitem svetu« že izpodrinil govor o prebivalstveni eksploziji v »državah v razvoju«. Čeprav svetovne organizacije še vedno beležijo visoko prebivalstveno rast na posameznih območjih sveta, rodnost pada povsod po svetu. Tak demografski trend so sicer sprva zabeležili v Evropi, kmalu pa so ga izračunali še v številnih državah Azije, v Kanadi, Avstraliji in na Karibih (Douglass et al. 2005: 4). Ena izmed novosti današnje demografske podobe sveta je torej v tem, da razločni rodnostni režimi – »razviti in v razvoju« – postopoma izginjajo (Wilson; v: Kohler et al. 2006: 1). Še več, Populacijska divizija pri Združenih narodih beleži porast števila držav s celotno stopnjo rodnosti² pod enostavno obnovo prebivalstva (pod 2,1), od petih v 60. letih prejšnjega stoletja na petindvajset v letu 2000. Pod ravni enostavne obnove prebivalstva se potemtakem nahaja že kar tretjina svetovnega prebivalstva (Douglass et al. 2005: 4).

Hkrati pa demografi in sociologi vedno bolj poudarjajo, da se Evropa, pa tudi nekatere azijske države, soočajo z demografsko še bolj neugodnim trendom, t. j. trendom »najnižje nizke rodnosti«.³ Z izjemo Združenih držav Amerike, ki so še edina »razvita država« z izračunano celotno stopnjo rodnosti 2,1 v letu 2000, je podoba evropskih držav precej zaskrbljujoča: v letu 2002 je Evropski svet identifikiral kar sedemnajst držav z najnižjo nizko rodnostjo (pod 1,3), in sicer tri v južni Evropi (Grčijo, Italijo in Španijo), deset v osrednji in vzhodni Evropi (Bosno in Hercegovino, Bolgarijo, Češko Republiko, Madžarsko, Latvijo, Litvo, Poljsko, Romunijo, Slovaško Republiko in Slovenijo), in štiri v nekdanji Sovjetski zvezi (Armenijo, Belorusijo, Moldavijo in Ukrajino).⁴ Številne druge države, ki imajo zelo nizke celotne stopnje rodnosti, npr. Hrvaška (1,34), Estonija (1,37), Rusija (1,32), Avstrija (1,32), Švica (1,4) in Nemčija (1,31), pa se lahko v kratkem pridružio skupini držav z najnižjo nizko rodnostjo (Kohler et al. 2006: 4, 8).

1 Z izrazom prebivalstvena implozija so Douglass, Nash, Erikson in Lim (2005: 6) skušale zajeti sporočilnost alarmantnih naslovov tiskanih medijev, s katerimi so novinarji opozarjali na zaznane »probleme«, ki naj bi jih povzročila nizka rodnost.

2 Celotna stopnja rodnosti je povprečno število živorojenih otrok na žensko v rodni dobi.

3 Z izrazom najnižja nizka rodnost so Kohler, Billari in Ortega (2002: 641) označili celotno stopnjo rodnosti pod 1,3 otroka na žensko. Poleg številnih evropskih držav sta se Japonska in Koreja že pridružili skupini držav z najnižjo nizko rodnostjo v obdobju 2000 do 2003, regiji, kot sta Hong Kong in Makao pa sta zabeležili najnižjo nizko rodnost že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja (Kohler et al. 2006: 28).

4 Celotne stopnje rodnosti skupin držav z najnižjo nizko rodnostjo so naslednje: Grčija (1,25), Italija (1,27), Španija (1,25); Bosna in Hercegovina (1,23), Bolgarija (1,21), Češka Republika (1,17), Madžarska (1,30), Latvija (1,24), Litva (1,24), Poljska (1,24), Romunija (1,26), Slovaška Republika (1,19), Slovenija (1,21); Armenia (1,21), Belorusija (1,22), Moldavija (1,21) in Ukrajina (1,10; Kohler et al. 2006: 9).

V pričujočem besedilu presojam medsebojno prežetost političnega in akademskega govora o posledicah nizke rodnosti v Evropi. Ni naključje, da sta dve najbolj pogosto presojani strategiji reševanja posledic nizke rodnosti – ukrepi za spodbujanje in blaženje posledic nizke rodnosti in migracijski ukrepi – hkrati tudi predmet preučevanja demografske podobe določene kolektivitete. Če so različni diskurzi o rodnosti lahko podlaga oblikovanju parcialnih politik, denimo o članih in nečlanih določene nacionalne populacije skozi politike o migracijah, tujcih, manjšinah, državljanstvu, velja tudi, da take parcialne politike skozi svoja implicitna priporočila, kdo se sme reproducirati in kdo ne, recipročno sooblikujejo razprave o rodnosti. »Skrb« zaradi neugodne demografske podobe »razvitega sveta« se potemtakem odraža tudi v samem preučevanju demografskih pojavov in celo v metodologiji takega preučevanja. S tega vidika se demografsko preučevanje ne more ogniti konceptom in presojam, ki niso poglobitni predmet preučevanja demografskega polja znanja. In prav sedanje sovpadanje pojavov nizke rodnosti, staranja nacionalnih populacij, priselitev in posledično njihovih družbeno in politično pomembnih posledic, vedno bolj usmerja demografe k znanstvenim disciplinam, ki so bolj kot demografija »doma« v preučevanju tistih družbenih procesov, ki na eni strani podlagajo rodnostno vedenje, na drugi strani pa so konceptualno in metodološko bolj opremljene za pojasnjevanje zlasti »politično zaznanih« posledic nizke rodnosti.

ZAKAJ SO VLADE EVROPSKIH DRŽAV ZASKRBLJENE?

Čeprav je ena izmed posledic vztrajne nizke rodnosti zniževanje števila prebivalstva oziroma negativna prebivalstvena rast (število umrlih presega število živorojenih v koledarskem letu), strokovnjaki ocenjujejo, da je še bolj zaskrbljujoč pojav staranja prebivalstva, ki ga povzročata na eni strani upadanje rodnosti pod raven, ki bi zagotavljala obnavljanje generacij, in na drugi strani podaljševanje pričakovane dolžine življenja. Staranje prebivalstva je problematično z vidika naraščanja nacionalnih javnih izdatkov zlasti za zdravstvene storitve in pokojninski sistem, kot tudi vedno bolj verjetnega medgeneracijskega konflikta. Upada namreč število mladih ljudi, posledično pa tudi število delovno sposobnega prebivalstva. Hkrati skokovito narašča delež starega, še posebno zelo starega prebivalstva (Macura 2002: 2).⁵

Nadalje se strahovi zaradi posledic t. i. prenizke rodnosti zrcalijo tudi v metaforah o propadanju, celo izumiranju naroda. Na eni strani nas o tem vsakodnev-

5 Rezultati publikacije Urada RS za makroekonomske analize in razvoj *Srednjeročna in dolgoročna projekcija demografskega razvoja Slovenije in njegovih socialno-ekonomskih komponent* tudi opozarjajo, da je bolj kot nizka rodnost v Sloveniji zaskrbljujoče staranje prebivalstva (2005: 7).

no obveščajo alarmantni medijski opisi posledic nizke rodnosti zlasti z vidika tistih, ki si prizadevajo, da bi z uradnimi ukrepi spodbudili več rojstev članov določene nacionalne populacije (Stark in Kohler 2002). Na drugi strani pa zaradi rezultatov raziskav, ki kažejo, da je »subtilna oblika predsodkov« utemeljena bolj v zaznani grožnji do vrednot in kulture kot pa zgolj v ekonomskih dejavnikih, prav v zadnjem desetletju tudi preučevalci odnosa med rodnostjo in priseljivanjem vedno bolj poudarjajo potrebo po preučevanju povezave med ideologijami nacionalne reprodukcije in zamišljanjem nacionalnih skupnosti (Fetzer 2000; O'Connell 2005), v katerih je implicitno sporočeno, kdo naj bi se v takih skupnostih reproduciral.

Zato ni naključje, da demografa Teitelbaum in Winter opozarjata, da se politiki »razvitih držav« bojijo prav sovpadanja nizke rodnosti in mednarodnih migracij, kakor tudi njunega prepletanja v domačih in mednarodnih politikah. Neugodna demografska gibanja so namreč vedno bolj predmet vročih razprav o nacionalni identiteti, ponekod pa vodijo celo k nasilju proti priseljencem, med etničnimi skupinami ali med političnimi nasprotniki (Teitelbaum in Winter 1998: 3–4). Tako je, kadar t. i. dominantne etnične skupine s strahom gledajo manjšinske skupine zaradi njihovih višjih stopenj rodnosti (primer arabskih priseljencev v Franciji ali Romov v državah vzhodne in osrednje Evrope), ali pa, kadar določene manjšinske skupine gledajo svojo nizko rodnost kot znak izgube svoje politične moči ali privilegirane družbenega položaja, v skrajnih primerih pa celo fizičnega in kulturnega izginotja (npr. Baski v Španiji ali Bretonci v Franciji; prim. Douglass et al. 2005: 6).⁶

Nenazadnje ocenjevalci demografskih slik in trendov nujno opozarjajo, da vztrajno upadanje rodnosti v Evropi slabi njen globalni položaj v primerjavi z ZDA. V ZDA so sicer zabeležili najnižjo celotno stopnjo rodnosti leta 1976 (1,74), vendar se od takrat dalje demografska slika izboljšuje. Leta 1989 so zabeležili celotno stopnjo rodnosti nad 2,0, in na tej ravni vztraja še danes. Povsem drugačne trende zasledimo v Evropi. V letu 1976 je združba današnjih »starih« članic držav Evropske unije zabeležila za petnajst odstotkov višjo stopnjo rodnosti kot ZDA. V 80. letih prejšnjega stoletja, ko se je rodnostna slika ZDA znatno izboljšala, pa beležimo v Evropi začetek nasprotnega trenda, ki traja še danes: vztrajno upadanje

6 Strah pred postopnim izginotjem naroda in njegove kulture je moč razbrati tudi iz pesimističnih ali srednje verjetnih predpostavk o demografskih trendih v Sloveniji. Po teh predpostavkah bo okrog leta 2020 ali že prej prišlo do pospešenega upadanja skupnega števila prebivalstva. Upadalo naj bi tudi število delovno sposobnega prebivalstva, najkasneje okrog leta 2020 pa tudi število delovno aktivnih, razen v primeru selitvenega prirasta, ki bi v povprečju presegel številko 13.500 letno. Tako visok selitveni prirast pa je po mnenju avtorjev publikacije *Srednjeročna in dolgoročna projekcija demografskega razvoja Slovenije in njegovih socialno-ekonomskih komponent* vprašljiv z vidika možnih političnih ali kulturno identifikacijskih problemov, ki bi jih povzročil, saj bi pomenil, da bi se delež priseljenega prebivalstva do leta 2050 povečal na najmanj tretjino vsega prebivalstva Slovenije (2005: 8).

rodnostnih stopenj. To pomeni, da imajo ZDA rodnostno prednost pred Evropsko unijo že več kot dve desetletji (*Fertility and Family Issues in an Enlarged Europe*, 2004: 7–8).

ODZIV POLITIKE NA REŠEVANJE POSLEDIC NIZKE RODNOSTI

Preučevalci neugodnih demografskih trendov so si večkrat prizadevali odgovoriti na vprašanje, ali je mogoče, da bi se nizka rodnost vrnila v stanje uravnotežene rodnosti (enostavne obnove) brez kakršnihkoli administrativnih posegov. Glede tega je kot vodilni ekonomski model najbolj znana hipoteza, ki jo je oblikoval Richard A. Easterlin, ko je preučeval družbeno ozadje *baby-booma* v ZDA v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Predpostavil je obratno sorazmeren odnos med velikostjo kohort⁷ in stopnjami rodnosti. Pod pogojem restriktivnega priseljevanja naj bi upadajoča velikost kohort imela za posledico višje stopnje rodnosti, ker bi v dobi zgodnje odraslosti številčno manjše kohorte zaradi posledično zmanjšane tekmovalnosti lažje vstopale na trg dela (1980). Povedano v zdajšnjem kontekstu najnižje nizke rodnosti v Italiji in Španiji: prve najmanjše majhne kohorte, rojene v zgodnjih 90. letih prejšnjega stoletja v Italiji in Španiji, so za približno štirideset odstotkov manjše od kohort, rojenih petindvajset let poprej. V naslednjih desetih do dvajsetih letih, ko bi te kohorte začele študirati ali pa vstopati na trga dela in družine, bi verjetno imele za to bolj ugodne pogoje od svojih petindvajset let starejših predhodnikov, ki so pomembno prispevali k pojavu najnižje nizke rodnosti v devetdesetih letih (Kohler et al. 2006: 31).

Prav zaradi spekulativnega značaja takih razlagalnih modelov se zainteresiranim za reševanje neugodnih demografskih trendov kažejo kot bolj primerna alternativa vladni ukrepi oz. »prebivalstvena politika«. Taka politika lahko vključuje ukrepe, ki so oblikovani z namenom, da bi učinkovali na prebivalstveno strukturo, in katere najbolj izrazit dejavnik je prav stopnja rodnosti. Številni avtorji uporabljajo tudi izraz »družinska politika«, da bi poudarili, da vladni ukrepi pogosto niso usmerjeni le k velikosti prebivalstva ali njeni strukturi, ampak se ukvarjajo s t. i. blaginjo družine. Ena izmed bolj uveljavljenih klasifikacij prebivalstvene oziroma družinske politike (Grant et al., v: Kohler et al. 2006: 32) razločuje med preventivnimi ukrepi in ukrepi izboljšanja negativnih posledic nizke rodnosti. V prvo kategorijo spadajo politike, ki so bodisi posredne bodisi neposredne in imajo za cilj spremenjeno demografsko vedenje, ki bi v primeru nizke rodnosti vodilo k nasprotnim izidom. Med posredne politike klasifikacija vključuje ekonomsko

7 Malačič (2003: 44) opredeli kohorto kot skupino oseb (prebivalcev), ki so doživele, ali jih je doletel določen dogodek v istem časovnem obdobju ali v istem trenutku. Tako lahko govorimo npr. o kohortah poročenih, razvezanih, upokojenih, umrlih ali zaposlenih v istem koledarskem letu.

politiko, politiko spolov in izobraževanja, med neposredne pa migracijsko politiko, ukrepe za podporo družini, politiko reproduktivnega zdravja in družini prijazno zaposlitveno politiko. V drugo kategorijo so uvrščeni ukrepi, ki imajo za cilj blažitev oziroma izboljšanje posledic nizke rodnosti, upadanja števila in staranje prebivalstva. Med take sodijo ukrepi socialne varnosti, delovnega razmerja, zdravstvenega varstva, in ukrepi za starejšo populacijo (*ibid.*: 32–33).

Čeprav se kot rešitev nizke rodnosti kažeta predvsem dva scenarija oziroma strategiji ukrepanja – pronatalistični ukrepi in imigracijski ukrepi –, se voditelji evropskih držav le s težavo odločajo za slednje. Večina analitikov namreč meni, da so ravni priselitev, ki bi bile nujne za vzdrževanje številčnosti prebivalstva, obsega delovne sile ali indeks vzdrževanja na stalnih ravneh, nerealne za Evropo. Pri tem se sklicujejo na temeljno ugotovitev Poročila Populacijske divizije pri Združenih narodih iz leta 2000 o nadomestnih migracijah v Evropi, ki pravi, da je povečanje obsega delovne populacije z mednarodnimi migracijami ob nespremenjeni starosti upokojevanja le kratkoročna ali srednjeročna izbira, s katero bi lahko znižali upadanje indeksa vzdrževanja. Priselitve namreč ne preprečijo upadanja števila prebivalstva in hitrega staranja prebivalstva v celoti, še posebno ne v evropskih državah z zelo nizkimi ravnmi rodnosti (Kohler et al. 2006: 33–35). Druga ovira, ki voditelje evropskih držav odvrča od priselitvenih ukrepov, je evropsko javno mnenje, ki ne podpira odprtih priselitev, čeprav terja človekoljubne odzive na posamične primere priseljevanja ljudi. Prav tako se nobena evropska država ne opredeljuje kot priseljenska. Večina evropskih vlad in administracija Evropske unije pa so nedavno oblikovale še bolj restriktivne ukrepe glede priseljevanja; večina držav članic EU počasi ukinja celo pravico do azila (Douglass et al. 2005: 7).

Kljub takim argumentom pa mednarodne priselitve le niso *a priori* in v celem zavrjene kot ena izmed bolj verjetnih strategij reševanja nizke rodnosti v Evropi, vsaj v kratkoročni perspektivi ne. V dokumentu Evropske komisije *Green paper: Confronting demographic change: a new solidarity between the generations* je zapisano (2005: 6), da bi priselitve v EU lahko pripomogle k ublažitvi učinkov upadanja prebivalstva med letoma 2005 in 2025, čeprav ne morejo rešiti vseh problemov, ki so povezani s staranjem prebivalstva. Tudi niso nadomestilo za ekonomske reforme. Še vedno namreč ostajajo nedorečena številna vprašanja, med njimi: V kakšnem obsegu lahko imigracija blaži določene negativne učinke demografskega staranja? Katere ukrepe naj bi razvili za boljšo integracijo migrantov, še posebno mladih ljudi? In nenazadnje, kako lahko instrumenti Skupnosti, še posebno zakonodaja, strukturni skladi in zaposlitvena strategija, prispevajo k boju proti diskriminaciji?

Omejeni pa so tudi učinki izvajanja t. i. pronatalističnih ukrepov. Ne le, da so ti ukrepi vprašljivi z vidika državnega poseganja v intimno sfero posameznika

in kar zajetnih izdatkov iz državnih proračunskih sredstev za njihovo izvajanje; pojav t. i. negativnega prebivalstvenega momenta (Lutz et al. 2003; v: Kohler et al. 2006: 38) ovira njihovo kratkoročno učinkovitost. Do negativnega prebivalstvenega momenta pride zato, ker imajo nizke ravni rodnosti za posledico zaporedno manjše kohorte rojstev. Tako npr. deklice, ki niso bile rojene v obdobju nizke rodnosti, ne bodo postale matere čez dvajset ali trideset let. Zato pravimo, da je negativni prebivalstveni moment vgrajen v vse starostne strukture prebivalstva, kar ponovno aktualizira vsaj kratkoročno reševanje posledic nizke rodnosti z migracijskimi ukrepi (Macura, 2002: 2).

Verjetno ni naključje, da večina ocenjevalcev (Kohler et al. 2006: 30–31) učinkovitega reševanja posledic nizke rodnosti skuša najti primeren zgled v ameriški praksi. Kot rečeno, so ZDA še edina izmed »razvitih držav« s sorazmerno visoko rodnostjo, t.j. precej višjo, kot jo beležimo v »razvitih« evropskih državah. Hkrati ZDA beležijo višjo rast produktivnosti in veliko višje ravni priselitev, toda nižje pričakovano trajanje življenja v primerjavi z evropskimi državami. Hipotetičen »tipični« Američan v primerjavi s hipotetičnim »tipičnim« Evropejcem dela več ur na teden, koristi krajši delovni dopust, se pozneje upokoji in redkeje izkusi dolgotrajno brezposelnost. Splošno gledano se ZDA razlikujejo od evropskih držav zlasti v dveh pogledih. Prvič, višja raven rodnosti celotnega prebivalstva v ZDA je na eni strani taka zaradi višjih ravni rodnosti največjih priseljenjskih in manjšinskih skupin, ki presegajo nacionalno povprečje.⁸ Drugič, tudi celotna stopnja rodnosti nešpansko govorečih belk, ki je v obdobju 1990 in 2001 v intervalu med 1,77 in 1,87, je precej višja od nacionalnega povprečja celotne stopnje rodnosti večine »razvitih« evropskih držav. Potemtakem je sorazmerno visoka rodnost v ZDA taka zaradi »etnične/rasne« heterogenosti, pa tudi drugih dejavnikov. V največji meri se taka demografska slika pripisuje prilagodljivemu ameriškemu trgu dela, ki omogoča materam tako lažji odhod z dela kot tudi vrnitev na delo. Zaradi tega kljub pomanjkanju javne denarne podpore družinam z otroki v primerjavi z evropskimi družinskimi politikami ocenjevalci demografskih trendov gledajo prav fleksibilnost ameriškega trga dela kot poglobljen dejavnik, ki omogoča integracijo dela in tradicionalnega družinskega življenja (Kohler et al. 2006: 31). V tem oziru je nujno gledati tudi nova prizadevanja v preučevanju demografskih trendov evropskih držav.

8 Na primer, celotna stopnja rodnosti med špansko govorečimi v ZDA je bila 2,71 v letu 2001, t.j. več, kot je nacionalno povprečje, ki je 2,03 v istem letu. Celotna stopnja rodnosti nešpansko govorečih temnopoltih državljanov je v tem letu 2,10, medtem ko nešpansko govoreči belci, azijsko-pacifiški otočani in ameriški Indijanci v tem letu beležijo rodnostne stopnje pod nacionalnim povprečjem. Ker špansko govoreči državljani in nešpansko govoreči temnopolti sestavljajo kar četrtno populacije, so njihove visoke ravni rodnosti pomemben vir visoke sorazmerno nacionalne celotne stopnje rodnosti (Kohler et al. 2006: 31).

KAKO RAZUMETI IN PREUČEVATI DEMOGRAFSKO PODOBO NACIONALNIH POPULACIJ GLEDE NA NOVA DEJSTVA?

Demografa Teitelbaum in Winter (1998: 4–5) sta že pred dobrim desetletjem opozorila, da so ideološke razprave o rodnosti, migracijah in nacionalni identiteti že močno usidrane v demografski znanosti tako, da včasih področji politike in znanosti sploh ne moremo več razločiti oziroma primerno razmejiti. Hkrati sta poudarila (*ibid.*: 250–251), da ni več mogoče ločevati prebivalstvenih ukrepov od obsežnejših presoj političnega pomena nacionalnih identitet, nacionalizmov in mednarodnih zadev, in da se politiki v tem oziru velikokrat igrajo z ognjem. S tega vidika ni presenetljivo, da sta v zadnjem desetletju na demografskem področju vedno bolj razpoznavni dve usmeritvi preučevanja. Ne eni strani se vedno bolj uveljavljajo sledniki t. i. kulturnega pristopa v razlagi demografskih trendov določenih nacionalnih populacij. Na drugi strani pa je očitno, da si preučevalci demografskih trendov in stališč do tujcev vedno bolj prizadevajo združiti znanja in izsledke razlagalcev ksenofobije in drugih oblik negativnih stališč do tujcev s spoznanji tistih ocenjevalcev demografskih trendov, ki iščejo vir za svoje razlage tudi pri teoretikih nacionalizma in etničnosti.

Da so politične sodbe implicitne tudi v izbiri, kaj meriti, kako meriti, kako pogosto meriti in kako predstaviti in interpretirati rezultate (William in Starr 1987: 3), je razvidno tudi iz temeljnih teorij oziroma modelov, s katerimi so preučevalci demografskih značilnosti populacij skušali razložiti njihova prebivalstvena gibanja (rodnost, umrljivost, migracije). Za boljše razumevanje današnjih novejših akademskih kot tudi političnih presoj najnižje nizke rodnosti v Evropi je nujna zgodovinska in družbenopolitična kontekstualizacija tovrstnega demografskega podjetja.

EKSKURZ V ZGODOVINO PREUČEVANJA DEMOGRAFSKIH ZNAČILNOSTI NACIONALNIH POPULACIJ

KLASIČNA TEORIJA DEMOGRAFSKEGA PREHODA (OD DRUGE SVETOVNE VOJNE DO ŠESTDESETIH LET PREJŠNJEGA STOLETJA)

Eden izmed bolj pikolovskih ocenjevalcev historiata med demografi dolgo časa najbolj uveljavljene teorije demografskega prehoda, Simon Szreter, zatrjuje (1993: 660), da je bila sama ideja demografskega prehoda kot političnega vodnika oziroma znanosti, ki je uporabljala pozitivistično metodologijo, da bi bila raziskovalna in napovedna hkrati, produkt posebne družboslovne zamisli. To tezo utemeljuje na podlagi »dvojnega rojstva« teorije demografskega prehoda v ZDA, oziroma vsakokratnega različnega političnega in intelektualnega odziva na njeno predstavitev v dveh različnih časovnih obdobjih. Prvič jo je leta 1929 predstavil tačas eden izmed vodilnih demografov Warren J. Thompson; drugič, sta jo leta

1945 v svojih publikacijah ločeno pojasnjevala Frank W. Notestein in Kingsley Davis.⁹

V svoji klasični različici je teorija demografskega prehoda – od visokih stopenj rodnosti in smrtnosti k nizkim stopnjam – poznana kot splošna teorija, ki izhaja iz podmene, da se je populacijska rast najprej pojavila v času industrializacije.¹⁰ Zaradi dosežkov t. i. industrijske revolucije – znatnih izboljšav na področju proizvodnje, kmetijstva, transporta, zdravstva ipd. –, ki naj bi pogojevali dvig osebnega življenjskega standarda, naj bi smrtnost upadla, rodnost pa ostala visoka. Skladno s tem je Notestein (v: Szreter 1993: 662) zatrjeval, da se rodnost v primerjavi s smrtnostjo slabše odziva na procese modernizacije. V t. i. predmodernem obdobju naj bi namreč družbe ohranjale visoko rodnost zaradi hkratne visoke smrtnosti s pomočjo cerkvenih doktrin, z moralnimi kodeksi, zakoni, izobraževanjem, običaji skupnosti, poročnimi navadami in družinskimi organizacijami. Prav zaradi take vztrajne »kulturne vpetosti« naj bi se rodnostno vedenje spreminjalo le postopoma; rodnost naj bi začela upadati bolj kot rezultat kumulativnih učinkov industrializacije in modernizacije, ki jih je Szreter na podlagi Notesteinove razlage (s. 662) nekoliko poenostavljeno in shematično povzel takole: povečano preživetje, naraščajoča kultura individualizma, povečane potrošniške aspiracije, pojav obsežnih in družbeno mobilnih urbanih populacij, prenos raznoterih družinskih funkcij na tovarne in šole, in upadanje fatalističnih mišljenjskih navad v prid bolj prizadevnih.¹¹

9 Szreter posebej poudarja (663–664), da časovne razlike v sprejetju teorije demografskega prehoda ne smemo razumeti kot razliko med pojasnjevanjem demografskega prehoda s strani Thompsona in Notesteina. Šlo naj bi le za tačas najbolj elaborirane razlage teorije demografskega prehoda na ameriških tleh, ki pa so imele svoje zagovornike tako med predhodniki omenjenih avtorjev kot tudi njihovimi sodobniki doma in drugod po Evropi.

10 V tem oziru se je tudi Notestein vprašal, zakaj je bila od srede sedemnajstega stoletja do srede dvajsetega stoletja rast prebivalstva v Evropi in z Evropejci naseljenem čezmorjem tako zelo hitra (prim. Malačič 2003: 241). Notesteinovo originalno teorijo je strnjeno opisal Malačič v svoji publikaciji *Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile* leta 1985.

11 Malačič opozarja (2003: 241), da je velika odmevnost Notesteinove teorije odkrila, da je francoski demograf A. Landry že leta 1909 v pozabljenem delu *Les trois théories principales de la population* pisal o treh fazah demografskega razvoja, ki jih je poimenoval primitivni, vmesni in moderni. S primitivnim režimom je označeval t. i. tradicionalno reprodukcijo, z vmesnim pa preoblikovano tradicionalno reprodukcijo, do katere naj bi prišlo v zahodni Evropi po nastanku zahodnoevropskega tipa poročnosti. Moderni režim naj bi bil značilen za razvite države njegovega časa in naj bi nastal z demografsko revolucijo. Od prejšnjih režimov se je razlikoval po tem, da za demografsko spremembo niso odločilni ekonomski dejavniki, in da ljudje zavestno omejujejo velikost družine in težijo k napredku. Malačič ocenjuje, da njegovi režimi ne ustrezajo povsem obdobju demografskega prehoda, da vmesni režim opisuje kvečjemu maltuzijanski prehod, ki pa je le predhodnica demografskemu prehodu. Hkrati vidi slabost Landryjeve teorije v podcenjevanju ekonomskih dejavnikov v modernem režimu, saj so bili, po Malačičevem mnenju, prav ti dejavniki odločilni za nastanek moderne reprodukcije (prim. Malačič 2003: 241).

Na podlagi tako zamišljenega splošnega procesa demografskega prehoda je Notestein razločeval tri obsežne tipe nacionalnih populacij: prvega so predstavljale populacije t. i. evropskega izvora, značilno zanje pa naj bi bilo, da so takrat že prešle vse tri faze demografskega prehoda¹² in da so bile v stanju »začetka upadanja« prebivalstvene rasti, oziroma v stanju t. i. »nizkega pritiska« demografskega ravnovesja. Drugi tip so predstavljale »populacije v zgodnji fazi demografske evolucije«, v kateri se je dogajala hitra »prehodna populacijska rast«, ker je smrtnost že začela upadati, tradicionalno visoka rodnost pa je še vztrajala, ker se bojda »sile modernizacije« še niso povsem uveljavile. Zadnjo kategorijo so predstavljale tiste države, ki so komaj stopile na pot demografskega prehoda. Čeprav so bile njihove stopnje prebivalstvene rasti šibke zaradi visoke smrtnosti, ki je dobesečno izravnala visoko rodnost, jih je Notestein gledal kot populacije z »visoko potencialno rastjo«, ki bi bila mogoča takrat, ko bi te države enkrat zajela ekonomski razvoj in modernizacija (Notestein, v: Szreter 1993: 662).

Taka predstavitev teorije demografskega prehoda je tudi po Szreterjevi oceni (*ibid.*) evolucijsko in rekapitulacijsko zasnovana; utemeljena je bila namreč v podmeni, da se prav vsaka država uspešno pomika od predindustrijskega k postindustrijskemu stanju demografskega ravnovesja. Vendar, kot zgoraj rečeno, sprva, ob svojem »prvem rojstvu«, ni naletela na kak politični ali intelektualni odziv, kar Szreter (664) pripisuje predvsem takrat prednostnemu ukvarjanju z evgenično obarvanimi prebivalstvenimi projekti. Taki projekti pa so se tako na ameriških kot tudi na evropskih tleh v glavnem osredotočali na domačo rodnostno problematiko, in sicer predvsem na vprašanje »kvalitetne sestave prebivalstva« in pojasnjevanja razrednih ali slojevskih razlik rodnostnega vedenja v določeni državi. V petdesetih letih, v času »drugega rojstva« klasične teorije demografskega prehoda, pa se je po Szreterju (*ibid.* :664–665), nasprotno, tudi na mednarodnem prizorišču oblikovala potreba po takem zgodovinskem modelu ali teoriji, ki bi osmislila prizadevanja načrtovalcev globalnih povojnih gospodarskih in družbenih rekonstrukcijskih programov, ki so še kako potrebovali različne projekcije prebivalstvenih gibanj. K temu naj bi dodatno prispevalo uveljavljanje teoretične podlage takega načrtovanja, in sicer v obliki sinteze keynsianizma in neoklasične ekonomije, ter nenazadnje politično dogajanje v smeri ustanavljanja vplivnih mednarodnih institucij za upravljanje in koordinacijo svetovnih političnih in eko-

12 Skupno številnim presojevalcem klasične teorije demografskega prehoda je bilo, da so shematično razločevali tri faze v procesu demografskega prehoda: značilnosti prve faze sta bili visoka smrtnost in rodnost dane populacije, kar naj bi imelo za posledico počasno populacijsko rast; značilnost druge faze je začetek upadanja smrtnosti dane populacije ob še vedno visoki rodnosti, kar naj bi vodilo v hitrejšo populacijsko rast; v tretji fazi pa naj bi upadali tako rodnost kot smrtnost, kar je imelo za posledico upočasnjeno ali celo zaustavljeno populacijsko rast. Populacije v zadnji fazi naj bi potemtakem že prešle demografski prehod (prim. Črnič Istenič 1994: 24). V Sloveniji so v zadnjem desetletju o klasični teoriji demografskega prehoda poleg Malachiča in Črnič Istenič pisali še Josipovič (2004: 53 ff.), Cukut (2006: 26 ff.) in Šircelj (2006: 30 ff.).

nomskih zadev na eni strani, kot tudi gibanj za dekolonizacijo, demokratizacijo ter družbenoekonomski razvoj na drugi. Povojna rekonstrukcijska strategija, ki je bila v ZDA utemeljena kot *New Deal*, je med svojimi načrtovalci aktivirala prav teorijo demografskega prehoda, in to predvsem kot primeren splošen zgodovinski model, ki bi lahko pokazal po razvojnih stopnjah urejeno tipološko umeščenost vseh tedanjih kolonialnih in neevropskih družb glede na pomembne gospodarske in demografske značilnosti.

V tem pogledu je bila še kako dobrodošla Notesteinova primerjava sodobnih demografskih zapisov med kolonialno Indijo in neodvisno suvereno državo Japonsko, ki je uvedla predstavniško demokracijo že v prvih desetletjih dvajsetega stoletja. Zgodovinski zapis za medvojno Japonsko je namreč pokazal, da se je tod demografski prehod začel že pred drugo svetovno vojno, kar naj bi sovpadalo s procesom industrializacije na Japonskem, in kar je posledično govorilo v prid domnevi, da je demografski prehod možen tudi v neevropskih državah (Szreter 1993: 666). Indijski primer pa je dokazoval, da so britanski minimalni razvojni investicijski ukrepi v infrastrukturo le naključno, kot stranski učinek, povzročili znižanje smrtnosti, zaobšli pa so še vedno visoko rodnost, pač zaradi njene domnevno trdne vkopanosti v družbeno in kulturno tradicijo. V skladu s teorijama modernizacije in demografskega prehoda je Notestein (v: Szreter 1993: 667) sklenil, da bi le zagotavljanje politične avtonomije, oblikovanje tržnega gospodarstva in demokratične družbe lahko sprožilo upadanje rodnosti, kar je bil cilj dolgoročno in ambiciozno zasnovane vizije reševanja svetovne demografske problematike.

Kot nadalje ocenjuje Szreter (675), se ameriškim načrtovalcem globalne povojne rekonstrukcijske politike, ki so si prizadevali predvsem za čim hitrejšo in učinkovitejšo rezultate svojih političnih in ekonomskih programov, Notesteinova presoja, ki je zahtevala nič manj kot spremembo celotnega »družbenega ozadja« rodnostnega vedenja, ni kazala kot primerna rešitev. Da je zgolj stihijsko čakanje na »naravno« in postopno uveljavitev »progresivnega« procesa modernizacije močno tvegano podjetje, jih je dodatno prepričala nepričakovana vzpostavitev komunističnega režima na Kitajskem leta 1949. V povojni ameriški politični strateški perspektivi naj bi namreč prav nacionalistična Čang-kaj-škova Kitajska predstavljala »azijsko« protiutež marksistično-leninistični sovjetski Rusiji, v skladu z dolgoročno ameriško varnostno politiko pa naj bi imela vlogo mednarodnega policaja in poroka miru na problematični pacifiški obali.

V takem spremenljivem povojnem kontekstu tudi oblikovalci in zagovorniki klasične teorije demografskega prehoda niso vztrajali pri začetnih ugotovitvah in predlogih. Zaradi storitvenega odnosa do glavnih političnih akterjev so temeljna izhodišča vsakokrat prilagajali v tolikšni meri, da so bila večkrat v protislovju s poprejšnjimi. Če je torej Notestein še leta 1944 poudarjal, da je nujno sočasno, z

vsemi sredstvi oblikovati tako »družbeno ozadje«, ki bo naklonjeno zmanjševanju rodnosti v nekaterih kolonialnih agrarnih državah, kar bi seveda zahtevalo »popoln in integriran program modernizacije«, je že leta 1947 dopuščal možnost, da lahko »skrbno načrtovanje«, še posebno v zgodnjih fazah, pospeši proces upadanja rodnosti v agrarnih družbah, in da je celo prednostna naloga vedeti, kako znižati stopnje rodnosti. Prepričan je bil, da je problem preveč resen, da bi lahko kar čakali na rezultate postopnih procesov urbanizacije, kakršni so se dogajali v zahodnem svetu. Morali pa bi poglobiti znanje o vzrokih padanja rodnosti v podeželski Franciji v zgodnjem devetnajstem stoletju in v vzhodni Evropi v obdobju med obema vojnama; izpeljati konkretne poskuse procesov družbene spremembe pri kmečkih populacijah z visoko rodnostjo; in nenazadnje, izboljšati znanje o fiziologiji reprodukcije, kar naj bi imelo za posledico bolj preproste in učinkovite metode kontracepcije, ki bi bile tudi splošno sprejete (Notestein, v: Szreter 1993:671–672). Leta 1949 je bil v soavtorskem poročilu iz trimesečnega potovanja po južni in jugovzhodni Aziji še bolj radikalen. Ne le, da rodnosti ni več obravnaval kot spremenljivko, ki je časovno nujno odvisna od procesov modernizacije, temveč jo je gledal kot nekaj, kar se da sorazmerno hitro spremeniti z različnimi intervencionističnimi ukrepi. V tem pogledu je Notestein zagovarjal izvajanje ukrepov nadzorovanja rojstev kot nekaj, kar bi utegnilo imeti takojšnje učinke, in to še pred drugimi, bolj ambicioznimi ekonomskimi in družbenimi projekti (*ibid.*: 672).

PREVERJANJE KLASIČNE TEORIJE DEMOGRAFSKEGA PREHODA

Vera v klasično teorijo demografskega prehoda je postopno spodkopal projekt *European Fertility Project*, ki ga je kar dve desetletji izvajala princetonska skupina strokovnjakov, v glavnem iz vrst demografov in zgodovinarjev. Projekt so začeli izvajati leta 1963 z namenom, da bi sistematično zbrali statistične podatke, ki dokumentirajo stopnje rodnosti in družbenoekonomske spremembe v približno sedemsto evropskih provincah v obdobjih poglobitvega padca rodnosti, t. j. nekeje med letoma 1850 in 1950, čeprav so prvi drastičen upad rodnosti zabeležili v Franciji na začetku 19. stoletja. Hkrati je bil eden izmed ciljev dokumentirati ravni sprememb v celotni rodnosti, rodnosti poročenih in poročnosti v teh provincah, in s tem preveriti klasično teorijo demografskega prehoda. Projekt je princetonska skupina sklenila leta 1979. Rezultati so pokazali, da pred začetkom upadanja rodnosti v evropskih provincah ni bilo praks družinskega omejevanja (željeno število otrok); da je imel premik od naravne rodnosti k družinskemu omejevanju za posledico začetek upadanja rodnosti poročenih; da je upadanje celotne rodnosti posledica izključno upadanja rodnosti poročenih, medtem ko so bile spremembe v poročnosti (npr. zunajzakonske zveze) za samo upadanje rodnosti sorazmerno nepomembne; da se je upadanje rodnosti poročenih hitro zgodilo; in

da je bilo upadanje tam, kjer se je pojavilo, ireverzibilno. Toda ena izmed poglavitnih in nepričakovanih ugotovitev je bila, da se je upadanje rodnosti skoraj hkrati pojavilo v večini zahodnih in severovzhodnih evropskih provinc, kljub velikim družbenoekonomskim razlikam med njimi. Potemtakem ni obstajala nikakršna konsistentna relacija med časovnim začetkom padca rodnosti in meritvami družbenega in ekonomskega razvoja. Klasične, napovedne spremenljivke teorije demografskega prehoda – urbanizacija, pismenost, smrtnost novorojenčkov in otrok ter industrializacija – niso botrovale zgodovinskemu padcu rodnosti.

Tako so avtorji projekta prišli do enega izmed poglavitnih sklepov: kot alternativno bi bilo nujno upoštevati t. i. kulturne dejavnike, oz. jih upoštevati vsaj kot dodatne razlagalne parametre. Ali, kot sta dva člana projektne skupine strnila:

Kulturno ozadje je vplivalo na začetek in razširitev upadanja rodnosti neodvisno od družbenoekonomskih okoliščin. Bližnja področja s podobnimi družbenoekonomskimi okoliščinami so vstopila v obdobje prehoda v različnih obdobjih, medtem ko so področja, ki se razlikujejo v družbenoekonomskem razvoju, toda imajo podobne kulture, vstopila v prehod v podobnih obdobjih (Knodel in van de Walle; v Kertzer in Ficke 1997: 11).

Rodnost je bila potemtakem signifikantno povezana s »kulturo«, ki so jo sodelavci projekta tačas opredelili s parametri, kot so: jezik, etničnost in geografska regija, in ne s parametri, s katerimi so merili družbenoekonomski razvoj v skladu s teorijo modernizacije. Hkrati so ti rezultati privedli demografijo naravnost h kulturni antropologiji, k domnevnemu viru modrosti o naravi kulture (Greenhalgh 1995: 5–6; Kertzer in Fricke 1997: 10–11; Friedlander et al 1999: 497–499; Douglass et al 2005: 10–11).

Ko je bila kultura prepoznana kot eden izmed vzročnih oz. razlagalnih dejavnikov upadanja rodnosti, so demografi v svoj konceptualni okvir dodali še spremljanje t. i. življenjskega poteka, okvir, ki je integriral t. i. mikro raven rodnostnega vedenja in makro raven institucionalnih in kulturnih vplivov na rodnostno vedenje. Hkrati so nekateri demografi teorijo demografskega prehoda aplicirali v obliki ukrepov v drugih predelih sveta, ki so se jim zdeli tvegani z vidika preobljudenosti. Cilj njihovega podjetja je bil »racionalizirati« rodnost v teh, večinoma nezahodnih državah, kar so utemeljevali z evropocentrično predpostavko, da so ljudje v teh državah obtičali v obdobjih nespametnega rodnostnega vedenja (prim. Douglass et al. 2005: 11–12).

DRUGI DEMOGRAFSKI PREHOD (OD DRUGE POLOVICE ŠESTDESETIH LET PREJŠNJEGA STOLETJA)

Z drugim demografskim prehodom so demografi označili pojav »neprekinjenega upadanja rodnosti po koncu prvega demografskega prehoda na ravni pod

enostavno obnovo prebivalstva« (ESA/P 2003 in Lesthaeghe, v: Douglass et al. 2005: 12). Oče tega izraza, demograf Van de Kaa, je leta 1987 drugi demografski prehod v Evropi opredelil v primerjavi s prvim. Najprej je oba prehoda časovno umestil; začetek evropskega prvega prehoda je postavil v zgodnje devetnajsto stoletje, čeprav je upadanje rodnosti v večini držav zabeleženo okrog leta 1880. Za začetek drugega prehoda pa je povsem arbitrarno določil leto 1965, leto, po katerem je večina evropskih držav zabeležila vztrajno upadanje rodnosti pod raven enostavne obnove prebivalstva (*ibid.*: 4–5). Nadalje je določil dve ključni besedi, s katerima je označil norme in stališča, ki naj bi podlagale vsak prehod posebej. S tega vidika je prvi prehod označil z »altruizmom«, drugega pa z »individualizmom« (1987: 5). S tem je poudaril, da prvi prehod označuje sintagma »skrb za družino in potomstvo«, drugega pa »pravice in samouresničitev posameznikov«. Posredne determinante prvega prehoda industrializacijo, urbanizacijo (od družinske produkcije k plačnem delu) in sekularizacijo (načrtovanje družine) je povzel po demografih Lesthaegheu in Wilsonu. Posredne determinante drugega prehoda pa je na podlagi številnih raziskav zaokrožil kar v diagnozo »dramatična sprememba v normah in stališčih posameznikov« (s. 7), ki naj bi med drugim imela za posledico premik standardnega zaporedja dogodkov pri oblikovanju družine v primerjavi z zaporedjem, ki je odlikoval prvi demografski prehod. Ta premik zaporedja je opisal takole: od poroke h kohabitaciji; od obdobja glavni-otrok s starši k obdobju glavni-par z otrokom; od kontracepcije k premišljenim izbiram, ali sploh, in kdaj spočeti otroka; od ene k pluralnim oblikam družin ali gospodinjstev (s. 9).

Na podlagi tovrstnih zabeleženih premikov je evropske države razvrstil v štiri skupine: prvo skupino držav, kamor je uvrstil Dansko, Švedsko, Finsko, Norveško, Veliko Britanijo, tedanjo zahodno Nemčijo, Nizozemsko, Švico in Italijo, je gledal kot države z zelo pospešenim drugim demografskim prehodom. Za drugo skupino držav (države južne Evrope), Grčijo, Malto, Portugalsko, Španijo in tedanjo socialistično Jugoslavijo, naj bi bil značilen pozen drugi demografski prehod. Tretjo skupino šestih vzhodnoevropskih držav (Bolgarijo, tedanjo Češkoslovaško, tedanjo vzhodno Nemčijo, Madžarsko, Poljsko in Romunijo) pa naj bi odlikovala pestrost oblik drugega prehoda. Na eni strani je bila manj izrazita spolna svoboda, na drugi strani pa je bil splav v teh držav legaliziran prej kot v drugih. Za te države naj bi bili značilni tudi posegi vlad za povečanje rodnosti. Islandijo, Irsko, Albanijo, Turčijo in nekatera območja tedanje Sovjetske zveze pa je uvrstil v četrto skupino držav, ki so tačas že zaključile prvi prehod, ni bilo pa še dokončno jasno, ali bodo začele drugi prehod ali ne (*ibid.*: 11–12).

Kljub dejstvu, da je danes že veliko število evropskih držav zabeležilo celotne stopnje rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva, pa ni zanemarljivo, da se ta padec ni zgodil sočasno, niti na isti način, niti v isti smeri. Evropska demografija, kot ugotavljajo Carrie Douglass in drugi (2005: 17), pač ni homogena. Državna

povprečja, kot so npr. celotne stopnje rodnosti, velikokrat skrivajo raznolikosti več drugih parametrov: rodnost se npr. lahko razlikuje glede na regije, urbano/ruralno območje, delež izobraženih, zaposlenosti žensk, družbenega in ekonomskega položaja opazovane skupine ipd. Kljub temu pa demografi in sociologi, podobno kot Van de Kaa, običajno razvrščajo države glede na podobnosti reproduktivnega vedenja in drugih družbeno pomembnih značilnosti. Tako države običajno razvrščajo v skladu s konvencionalnimi geografskimi območji ali družbenoekonomskimi sistemi. In ker je prebivalstvena in/ali družinska politika sestavni del ukrepov določenega družbenoekonomskega sistema, ni naključje, da preučevalci rodnostnega vedenja pogosto uporabljajo klasifikacije, ki so oblikovane v skladu z oblikami vladanja v posamičnih državah.

S tega vidika je med demografi in sociologi najbolj uveljavljena klasifikacija politologa Esping-Andersena (1990, 1999), ki zahodnoevropske države deli na štiri razločne režime držav blaginje glede na njihovo politiko socialnih ukrepov in načel. Tako razločuje univerzalistične države blaginje (nordijske države); konzervativne (kontinentalne evropske države), liberalne (anglosaksonske države) in južnoevropske različice držav blaginje (mediteranske države). Za univerzalistične države blaginje predpostavlja, da imajo njihovi socialni ukrepi za cilj neodvisnost posameznika in socialno enakost med posamezniki, ne družinami. Konzervativne države blaginje naj bi usmerjale svoje ukrepe k vzdrževanju tradicionalnih družinskih oblik. Liberalne države blaginje naj bi spodbujale tržno utemeljen individualizem z minimalnimi socialnimi podporami. Južnoevropske države blaginje, ki so pogosto obravnavane kot konzervativne, pa naj bi s svojim močnim familializmom predstavljale poseben tip režima (prim. Esping-Andersen, v: Kohler et al. 2006: 32; v: Douglass et al. 2005: 17). Po padcu Berlinskega zidu se je zgornji klasifikaciji pridružila še skupina t. i. postsocialističnih vzhodnoevropskih držav, ki naj bi se nahajale na različnih stopnjah prehoda v tržni kapitalizem (Gal in Kligman, v: Douglass et al. 2005: 17). – Trenutno tudi Populacijska divizija Združenih narodov uporablja le štiri kategorije: severno, zahodno, južno in vzhodno Evropo.

Vendar so, kot poudarjajo Douglass in drugi (2005: 17), kategorije le družbene konstrukcije: različne države so umeščene v različne kategorije, običajno glede na avtorjevo zanimanje. Na primer, Latvijo na severu Evrope avtorji obravnavajo kot vzhodno Evropo, medtem ko Francijo le redko uvrščajo med države južne Evrope. To pomeni, da bi preučevalci najnižje nizke rodnosti v Evropi sosednje države ali države, ki imajo skupne določene družbenoekonomske značilnosti (npr. ekonomske, verske in jezikovne), gledali tako, kakor da imajo skupne tudi določene demografske značilnosti. Toda demografe so presenetile kar velike razlike med vzorci demografskega vedenja, kljub temu, da so jih našli v državah s podobnimi družbenoekonomskimi značilnostmi. Na primer, države z najnižjo starostjo mater ob prvem rojstvu imajo proti pričakovanjem demografov najnižjo rodnost

(primer nekaterih držav vzhodne Evrope); države z najnižjim deležem žensk, ki so zaposlene, imajo nižjo rodnost kot pa države z višjim deležem zaposlenih žensk; nekatere »katoliške« države imajo nižjo rodnost kot nekatere protestantske; države z višjimi stopnjami poročnosti in nižjimi stopnjami razveznosti imajo nižjo rodnost kot države z več primeri kohabitacije in visokimi stopnjami razveznosti. Večina parametrov vzhodnoevropskih reproduktivnih vzorcev (nizka starost pri poroki in prednostno življenje v zakonskih zvezah) bi morala povišati rodnost, vendar so vzhodnoevropske ravni rodnosti najnižje na svetu. Očitno torej ni enotnega vzorca okoliščin, ki vodi k rodnosti pod raven enostavne obnove prebivalstva (prim. Douglass et al. 2005: 18–19).

PREVERJANJE DRUGEGA DEMOGRAFSKEGA PREHODA

Da je kultura reprodukcije pomemben dejavnik, ki lahko vpliva na smer, obliko in izide rodnostnega vedenja v posamični državi, je pokazala že princepska projektna skupina, ko je preverjala posamične podmene klasične teorije demografskega prehoda. Da je tudi temeljna predpostavka drugega demografskega prehoda o prevladujoči ideologiji »individualizma in samouresničitve posameznika«, ki naj bi pogojevala prelom z dolgotrajnimi družinsko usmerjenimi vedenjskimi vzorci vprašljiva, so med drugimi (Douglass et al. 2005) najbolj eksplicitno pokazali Kertzer, White, Bernardi in Gabrielli – soavtorji prispevka *Toward a Better Theory of Very Low Fertility: Lessons from Italy* (2006). Podobno kot Douglass in Krause (v: Douglass et al. 2005; poglavji 8 in 9) ugotavljajo, da rodnostnega vedenja v Španiji in Italiji, v državah, ki sta bili prvi identificirani kot državi z najnižjo nizko rodnostjo v Evropi, ne moremo primerno razložiti s predpostavkami drugega demografskega prehoda. Gre namreč za državi, ki ju demografi najpogosteje opredeljujejo kot tradicionalni, katoliški in k družini usmerjeni, in ki imata celo izrazito nižjo rodnost od protestantskih ali bolj sekularnih držav (Chesnais; v: Kertzer et al. 2006: 4). Hkrati pa imata tako Italija kot Španija poleg Grčije najnižji delež zaposlenih žensk v Evropi (Del Boca; v: Kertzer et al. 2006: 4), kar ponovno nasprotuje eni izmed običajnih ugotovitev demografov, da imajo države z višjim deležem zaposlenih žensk nižje celotne stopnje rodnosti. Kot nekateri drugi demografi tudi Kertzer ocenjuje, da je problem razlagalnega domača teorije drugega demografskega prehoda preprosto v tem, da evropske države, ki imajo zdaj najnižjo rodnost, niso tiste države, kjer prevladujeta sekularizacija in ideologija individualizma. Nasprotno, to so države, v katerih je ugotovljena trdna zavezanost družini, ki se kaže v sorazmerno nizkih stopnjah razvez, kohabitacije, zunajzakonskih rojstev in v tem, da odrasli otroci ostajajo doma pri starših do poroke, in tudi po poroki živijo v njihovi bližini (*ibid.*: 5).

Na podlagi ugotovljene nekonsistentnosti med empirično evidenco in teorijo drugega demografskega prehoda se Kertzer, White, Bernardi in Gabrielli lotijo

še vprašanja uveljavljene metodologije preučevanja rodnostnega vedenja. Na primeru najnižje nizke rodnosti v Italiji so omenjeni avtorji kombinirali dva raziskovalna pristopa na več ravneh. Poleg pridobivanja podatkov na nacionalni ravni s pomočjo regionalne analize – primerjave deležev stopenj rodnosti, zaposlenosti žensk, zunajzakonskih rojstev, razvez ipd. z drugimi državami EU – so raziskovalci pridobili podatke še na individualni ravni, s pomočjo mikroanalize življenjskih potekov (analiza gospodinjestev v Italiji) in etnografske raziskave v izbrani lokalni skupnosti, da bi pridobili primerno osnovo za analizo družbenoekonomskega in t. i. kulturnega ozadja rodnostnega vedenja v Italiji. Na ta način so lahko vključili tako uveljavljene kvantitativne demografske pristope kot v demografiji nekoliko manj uveljavljene kvalitativne pristope. Rezultati pregleda primerljivih podatkov med državami EU so pokazali, kot zgoraj povedano, da spada Italija med države z najnižjo nizko rodnostjo navkljub, površinsko gledano, močni katoliški in k družini usmerjeni tradiciji (parametri: stopnje razvez, civilnih porok, cerkvenih porok, ipd.). Analiza življenjskih potekov ali prehodov na mikro ravni (prehod od izvirne družine k poroki, prehod od poroke k rojstvu prvega otroka in prehod od rojstva prvega k rojstvu drugega otroka pri ženskah, rojenih med 1941 in 1970) pa je, nasprotno, potrdila kar nekaj pričakovanih izidov zagovornikov ekonomskega pristopa in tudi drugega demografskega prehoda. V številnih primerih sta družbenoekonomsko ozadje staršev in družbenoekonomsko ozadje preučevane osebe vplivala na sklepanje zakonske zveze in rojstvo otrok na pričakovane načine. Na tej ravni analize se je npr. pokazalo, da je večja verjetnost, da bodo ženske z ugodnimi družbenoekonomskimi ozadji (očetova izobrazba, zaposlenost mater ob času, ko so imele te ženske petnajst let, in nenazadnje, njihova lastna izobrazba) odlagale poroko in naslednje (merjene) prehode k prvemu in drugemu otroku (*ibid.*: 18). Vendar taka mikroanaliza ne pojasnjuje, zakaj imajo zaposlene ženske v Italiji manj otrok v primerjavi z zaposlenimi ženskami v ZDA ali Veliki Britaniji, ali pa, zakaj imajo ženske v Italiji, ki so cerkveno poročene, manj otrok kot npr. ženske v Franciji ali na Švedskem.

Odgovor na taka vprašanja so avtorji omenjene raziskave skušali podati s pomočjo študije primera, ki so jo izvedli na Sardiniji, v mestu Cagliari. Izhajali so iz Baccijeve podmene, da je v Italiji prav »preveč družine« (*too much family*) tisti kulturni dejavnik, ki pogojuje malo otrok Italijanov. S tezo, da intenzivna medgeneracijska odvisnost določa trajen status otroka pripadnikov mlajše generacije, kar posledično vodi k temu, da se mlajše generacije izogibajo starševstvu ali ga odlagajo, je Bacci izhodišče teorije drugega demografskega prehoda dobesedno obrnil na glavo (Kerzter et al. 2006: 19). Izvajalci študije primera – oblikovanja družine na Sardiniji – so Baccijevo tezo o močni medsebojni odvisnosti med sorodniki potrdili. Vendar so na podlagi pridobljenega gradiva hkrati poudarili, da »preveč družine« ne odvrača mladih od starševskih obveznosti. Analiza na terenu je pokazala, da imajo mladi pari na otoku pri svojih poznih dvajsetih in

tridesetih letih težave pri načrtovanju družin zaradi posebno slabih obetov na trgu dela, kjer je stopnja nezaposlenosti primeroma visoka. Tak kontekst vpliva tudi na dejavnost žensk na trgu dela. Več žensk je namreč zelo dejavnih v nestrukturiranih in fleksibilnih sektorjih dela (npr. doma), kot pa to kažejo uradne statistike. Posledično taki pari poudarjajo redosled in urejenost življenjskih potekov pri oblikovanju lastne družine – intenzivna skrb in nega sta obvezi, ki sta medgeneracijsko recipročni (npr. mladi skrbijo za ostarele, ostareli pa za otroke); samodisciplina in organizacija (organizacija, načrtovanje, pravila izobraževanja, na kratko, družinska disciplina je nujna ne glede na zaposlitveni status ženske); poroka je načrtovana; zunajzakonsko rojstvo je nesprejemljivo; vloga staršev, starih staršev, bratov in sester je vključena v načrtovanje družine, itd. (prim. *ibid.*: 19–24). Skratka, študija primera je izvajalce pripeljala do temeljnega sklepa, da je za zadovoljivo in primerno razlago nizke rodnosti v Italiji nujno preučevati tudi »kulturo reprodukcije«, ki veliko bolj kompleksno pojasnjuje smeri vzročnosti, kot je to običajno v demografski literaturi (*ibid.*: 24). Če ima namreč država A nižjo rodnost kot država B kljub temu, da ima država A tudi nižji delež zaposlenih žensk, bi lahko sprva površno izpeljali sklep, da je temu tako, ker država ne ponuja programov usklajevanja dela in otroškega varstva. Študija primera na Sardiniji je pokazala, da gre v tem primeru bolj za problem »kulture« kot pa »strukture« (*ibid.*: 24). Ali, če sklenem s Carrie Douglass:

Čeprav vse evropske države delijo iste statistike nizke rodnosti, to dejstvo nujno ne pomeni homogenizacije družinskih oblik in vedenja. Nasprotno, iste statistike zakrivajo številne razlike v državah kot med njimi. Razhajanja bolj kot zbliževanja označujejo drugi demografski prehod (Douglass et al. 2005: 19).

NACIONALIZEM IN RODNOST

Na nedavni (2005) mednarodni konferenci *Trends and Problems of the World Population in the 21st Century*, ki je potekala v Rimu, je danes že klasik politične demografije Paul Demeny dejal, da »Obstajata dve in samo dve poti za vstop v članstvo populacije, ki utemljuje nacijo: priseljevanje ali rojstvo« (Demeny 2005: 331). Hkrati, kot smo opisali zgoraj, sta politiki priseljevanja in spodbujanja rodnosti danes najpogostejše reflektirana scenarija za reševanje najnižje nizke rodnosti v Evropi. Vendar odsotnost konsistentne teorije ni le skrb preučevalcev rodnostnega vedenja, temveč tudi preučevalcev migracij. Tako Teitelbaum, eden izmed bolj angažiranih preučevalcev migracij in rodnostnega vedenja zatrjuje, da kljub številnim teoretskim prizadevanjem v družboslovni znanosti še vedno ni kredibilne teorije migracij (Teitelbaum 2005: 193), in da zdajšnja družboslovna znanost še vedno ne more napovedati posledic neuravnoteženega demografskega gibanja, še posebno procesov nizke rodnosti in mednarodnih migracij (*ibid.*: 210).

Politične in ekonomske spremembe evropskih držav po padcu Berlinskega zidu, vztrajne ekonomske težave, s katerimi se ukvarjajo prebivalci t. i. zahodnoevropskih držav, in nenazadnje spremembe zavoljo političnoekonomskih združevanj v Evropi so po mnenju številnih opazovalcev poglavitni razlogi, da so v Evropi skrajna nacionalna občutenja v vzponu, ne zatonu (Knudsen 1997: 223–224). Izbruhi ksenofobije, bojazen pred izgubo narodne identitete, nezmožnost integracije tujcev so samo nekatere izmed najpogostejše sporočanih bojazni politikov in tistega dela javnosti, ki je prepričana, da priselitve niso primerna strategija reševanja posledic nizke rodnosti.

S tega vidika ni morda pretirano reči, da si preučevalci demografskih trendov in stališč do tujcev v zadnjem desetletju vedno bolj prizadevajo združiti znanja in izsledke razlagalcev ksenofobije in drugih oblik negativnih stališč do tujcev s spoznanji tistih ocenjevalcev demografskih trendov, ki iščejo vir za svoje razlage tudi pri teoretikih nacionalizma in etničnosti, in namenjajo več pozornosti zlasti preučevanju različnih konceptualizacij nacionalizma, nacionalnih skupnosti ter nacionalnih in etničnih identifikacij. Že vpogled v oblikovanje koncepta nacionalne populacije skozi zgodovino bi lahko ponudil dovolj prepričljiv odgovor na vprašanje, zakaj je danes v t. i. razvitih državah v vzponu protipriseljensko vzdušje, čeprav veliko populacijskih strokovnjakov priseljence še vedno gleda tudi kot potencialne rešitelje neugodnih demografskih trendov v Evropi. Tako na primer Fireside meni, da bi bilo v zdajšnjem kontekstu EU, ki se sooča tako z nizko rodnostjo kot s staranjem prebivalstva, nujno preučevati tudi iracionalne dejavnike, ki podlagajo zdajšnjo ksenofobijo prebivalcev evropskih držav. Povsod po Evropi se je namreč povečala raven ksenofobije, in po enajstem septembru 2001 njeno osredotočenje na muslimanske priseljence. Države so uvedle strožje varnostne ukrepe za azilante, in celo v običajno tolerantnih državah (npr. na Danskem) so protipriseljenske stranke podvojile svoje sedeže v parlamentih (Fireside 2002: 469, 471, 477). Podobno ugotavlja Kligmanova, ki meni (v: Douglass 2005: 253), da ni presenetljivo, da sta priseljevanje in izseljevanje visoko na seznamu sodobnih demografskih dilem prav zdaj, ko Evropa širi svojo politično in ekonomsko unijo. Pri tem poudarja, da ne gre toliko za to, da so evropske države sterilne, ampak za to, da so zgodovinska ali tradicionalna razumevanja naroda vedno bolj v nasprotju z demografskimi realitetami (sorazmerno velikim deležem priseljencev zaradi zahtev trga dela), ki prenarejajo znane obraze evropskih narodov (*ibid.*: 253).

Tradicionalna razumevanja narodov pa so v glavnem primordialiistična. Narod in/ali nacionalna populacija sta izenačena z nacionalno državo, oziroma po definiciji vključujeta v svoje članstvo tiste ljudi, ki živijo na skupnem ozemlju in imajo skupno jezikovno, kulturno in zgodovinsko izkustvo (Kreager 1997: 155). Take opredelitve nacionalne populacije, ki so jih evropski pisci o nacionalizmu uveljavljali zlasti v drugi polovici 19. stoletja, o narodu/naciji niso govorile le kot o kulturnih in zgodovinskih tvorbah, temveč so jih gledale tudi kot naravne (bio-

loške) entitete. Narodi naj bi bili tudi organsko spojeni s svojimi ozemlji, imeli naj bi naravne, ekskluzivne ali prednostne pravice do takih krajev, njihovi člani pa so se bili dolžni celo doma reproducirati. Konceptualna novost take predstave o nacionalni populaciji, v nasprotju s populacijami v *ancient regimu*, se je potemtakem kazala prav skozi njene zamejenosti: državna meja je nacionalno populacijo odrezala od drugih populacij preko meja, hkrati pa je vpeljala neke vrste epistemološko zapiralo kot predpogoj demografskega ideala popolne evidence članov (Kreager 1997: 156).

Nacionalizmi, kot tudi druga družbena gibanja, so potemtakem razvili svoje ideologije reprodukcije skozi utopične pripovedi, v katerih so natančno definirali, kdo bi se moral reproducirati, kdo ne, in koliko bi se moral reproducirati (Gal in Kligman 2000: 21). Čeprav, kot ugotavljata Gal in Kligman (2000: 25), sodobni teoretiki nacionalizma (Anderson, Gellner, Hobsbawm, Horowitz, Smith) niso veliko povedali o vlogah spolov in reprodukcije v nacionalizmu, je prav skozi razprave o reprodukciji mogoče razbrati, kako so zamišljene nacionalne skupnosti, njihovo članstvo ter samorazumevanje članov takih kolektivitet. Avtorici zatrjujeta, da sta v večini primerov etnonacionalističnega mišljenja biološka reprodukcija in biološka kontinuiteta skozi čas središčni pri oblikovanju in zamišljanju skupnosti. Čeprav se populacije pogosto povečajo ali zmanjšajo zaradi migracij in asimilacije, nacionalistična ideologija običajno ignorira ali briše te procese, pri čemer poudarja in ustvarja krvne vezi. Čeprav se posamezniki običajno sklicujejo na številne nacionalne identitete, meje med kategorijami pa so pogosto prehodne ali zabrisane, nacionalistični diskurz in običajen jezik nacionalnosti briše take »zmešnjave« (ibid.: 25).

Feministična kritika izključitve vloge spolov in reprodukcije iz presoj o nacionalizmu je s številnimi študijami primerov proizvedla pomembno literaturo o spolu in naciji kot povezanih kulturnih kategorijah, in posledično o naciji in reprodukciji. Tako, na primer, Anthias in Yuval-Davis (1989: 7) definirata pet poglavitnih načinov, s pomočjo katerih ženske sodelujejo v etničnih in nacionalnih procesih v odnosu do državnih praks: kot biološke proizvajalke članov etničnih kolektivitet; kot proizvajalke mejnosti etničnih/nacionalnih skupin; kot udeleženke predvsem v ideološki reprodukciji kolektivitete in kot prenašalke njene kulture; kot označevalke etničnih/nacionalnih razlik, in nenazadnje kot soudeleženke v nacionalnih, ekonomskih, političnih in vojaških bojih. Katastrofična retorika o »umiranju naroda« torej pogosto prikriva prav dejstvo, da je upadanje prebivalstva problem zato, ker priseljenci niso zagledani kot legitimen način za povečanje populacije, zlasti take, ki je zamišljena kot narodna ali etnična v nasprotju z državljansko skupnostjo.¹³ In kot komentira Leslie King (2002: 368), ima etnonacionalna vizija v

13 Preučevalci nacionalizma in etničnosti namreč običajno razločujejo med idealnima tipskima predstavama:

nasprotju z državljskim nacionalizmom negativne implikacije za državljane iz vrst manjšin, ker ne ustrezajo dominantni nacionalni podobi.

SKLEP: ZAGATA STATISTIČNEGA REALIZMA

Nova prizadevanja v preučevanju demografskih značilnosti nacionalnih populacij so na eni strani podložena z demografsko evidenco, ki kaže, da rodnost povsod po svetu pada, v večini evropskih držav celo pod raven enostavne obnove prebivalstva, na drugi strani pa z omejenim razlagalnim dometom uveljavljenih demografskih pojasnjevalnih modelov, zlasti teorij prvega in drugega demografskega prehoda. Posledice upadanja rodnosti in odziv politike nanje sta prav tako predmet preučevanja demografskega podjetja, ki je bilo že od svojih začetkov aplikativno naravnano. S tega vidika usidranost ideoloških razprav o prebivalstvenem gibanju v zgodovini demografske znanosti ni nikakršna novost. Nov je kvečjemu repertoar strahov zaradi posledic nizke rodnosti, ki se razteza od morebitnega medgeneracijskega konflikta zaradi staranja prebivalstva, ksenofobnih izbruhov v primeru nadomestnih migracij, izginotja naroda pa do globalno slabšega položaja Evrope v svetu.

Ideološko ujetost demografskega podjetja kažejo že politične implikacije klasične teorije demografskega prehoda od visokih stopenj rodnosti in smrtnosti k njunim nizkim vrednostim. Najbolj eksplicitno so se pokazale, ko so snovalci *New Deal* programov v 50. letih prejšnjega stoletja teorijo demografskega prehoda gledali kot splošen zgodovinski model, ki bi lahko po doseženih razvojnih stopnjah pokazal tipološko umeščenost vseh tedanjih kolonialnih in neevropskih držav glede na njihove pomembne družbenoekonomske in demografske značilnosti. V luči progressa, ki bi ga zagotovili politična avtonomija, demokratizacija družbe, tržno gospodarstvo in posledično upadanje rodnosti, je bila dolgoročno in ambiciozno zasnovana celo vizija reševanja svetovne demografke problematike. Vendar so tovrstne napovedi precej zvodenele ob rezultatih preverjanja tega univerzalnega modela na evropskih tleh v obdobju, daljšem od stoletja. Rezultati so namreč pokazali, da ni konsistentnega odnosa med časovnim začetkom upadanja rodnosti in parametri družbenoekonomskega razvoja. Pokazalo se je, da je upadanje rodnosti bolj povezano s »kulturo«, ki so jo tedaj opredelili s kazalniki regije, jezika, izrečene etnične in verske pripadnosti.

Nadaljnje neprekinjeno upadanje rodnosti v Evropi od 60. let prejšnjega stoletja, tokrat pod raven enostavne obnove prebivalstva, so demografi označili za

---

državljsko in etnično nacionalnostjo in/ali nacionalizmom, pri čemer je državljanska nacionalnost utemeljena v predstavi o skupnih političnih odgovornostih in pravicah, etnična ali narodna pa v domnevno skupnem izvoru, kulturi, krvi in ozemlju.

drugi demografski prehod. Tudi preverjanje tega razlagalnega modela, ki je kot poglavitne razloge za tak trend označil ideologije individualizma, postmaterialističnih vrednot in samouresničitve posameznika, je pokazalo, da se upadanje rodnosti ni zgodilo sočasno in na isti način, oziroma zaradi domnevno podobnih vzrokov. Evropska demografija pač ni enolična, saj izračunana nacionalna povprečja velikokrat zakrivajo raznolikosti in kombinacije parametrov, s katerimi demografi običajno merijo procese upadanja rodnosti. Vedno bolj se kaže, da ni univerzalnega vzorca ali profila rodnostnega vedenja, ki bi vodil k rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva. Še vedno močno prisotna vpetost demografskega podjetja v »statistični realizem« (Labbé; v: Kertzer in Arel 2002: 19), ki je utemeljen v predstavi, da so kategorije kulture lahko zvedene na objektivno merljive kategorije, je blizu primordialistični predstavi o brezčasnih identitetah, ki so jo nedavno diskreditirali v družboslovju, posebno pa v socialni in kulturni antropologiji. Zato ni naključje, da so v razlagah o tem, kaj se skriva pod površjem podobnih statističnih trendov, bolj uspešni tisti preučevalci, ki kombinirajo metodološke pristope in gledišča opazovanja. Razumevanje rodnosti pod ravnijo enostavne obnove je lahko veliko globlje, če je utemeljeno v več disciplinarnih analitičnih pogledih. Medtem ko so demografske študije na eni strani pomembne pri pojasnjevanju splošnih trendov in dejavnikov, ki vplivajo nanje, na drugi strani ne morejo s primerljivo prepričljivostjo pojasniti posebnosti izkustva o tem, kaj določene spremenljive reproduktivne prakse pomenijo, kar pa lahko pojasni etnografsko preučevanje. Študije primerov namreč določene vidike splošnih trendov umestijo v socialno pomenljiva izkustva preučevanih posameznikov (prim. Kligman 2005: 250).

Odsotnost koherentne teorije pa demografi prepoznavajo tudi v zvezi z migracijami, ki se kažejo kot eden izmed scenarijev vsaj kratkoročnega reševanja posledic nizke rodnosti v Evropi. Da gre tudi pri migracijah za še vedno premalo natančno in zanesljivo napovedno moč uveljavljenih razlagalnih modelov, se kaže tudi v evropskih priseljenskih politikah, ki projekta priseljevanja kot nadomestka (delovne) izgube prebivalstva ne podpirajo povsem. Hkrati so evropske vlade previdne tudi pri vpeljevanju pronatalističnih ukrepov, ker je večina vlad ob koncu dvajsetega stoletja ponovno poudarila omejeno vlogo države v življenju svojih državljanov, in pa zato, ker so ukrepi za povečanje rodnosti v ekonomskem smislu predragi.

Hkrati ne moremo mimo komentarja Gail Kligman (2005: 252), ki pravi, da gre pri retoriki demografske krize za določene konceptualizacije »naroda«, ki porajajo zaskrbljenost. Retorika demografske krize namreč zakriva prepletanje narodnih, državnih, rasnih, etničnih, spolnih in razrednih interesov. »Smrt naroda« ali podobne metafore prej implicirajo, kdo »bi se moral« reproducirati, namesto da bi prepoznavale legitimnost obstoječega procesa reprodukcije. Take metafore hkrati sugerirajo, da se »pravi« prebivalci naroda ne reproducirajo, medtem ko se

njegovi »drugi« preveč. V kontekstu širjenja globalnega trga, globalnih delovnih migracij, upadajočih stopenj rodnosti in hkratne povečane pričakovane dolžine življenja se nekoliko protislovno gleda na imigracijo in emigracijo kot tista procesa, ki spodjedata oz. rešujeta narode. Da bi taka protislovja lahko učinkovito premislili, je na mestu poziv, ki ga je izrekla Kligman (2005: 255): preučevati je treba prav paradoksalni odnos med neoliberalnimi politikami, širjenjem trgov in upadajočimi stopnjami rodnosti v enaindvajsetem stoletju.

REFERENCE

- ALONSO, W. in P. Starr (ur.) (1987). *The Politics of Numbers*. New York: Russel Sage Foundation.
- ALONSO, W. in P. Starr (1987). *Introduction*, (ur. W. Alonso in P. Starr). New York: Russel Sage Foundation, str. 1–6.
- ANTHIAS, F. in N. Yuval-Davis (1989). *Introduction*, (ur. Yuval-Davis, N., F. Anthias in J. Campling). London: The MacMillan Press LTD, str. 1–15.
- CUKUT, S. (2006). *Rojstva in samomori v Sloveniji skozi tri desetletja (1971–2001)*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- ČERNIČ-ISTENIČ, M. (1994). *Rodnost v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- DEMENY, P. (2005). Ethical and political constraints of public choices in the field of fertility. *Genus*, 61/3–4, str. 331–345.
- DOUGLASS, C. B. (ur.) (2005). *Barren states: The Population »Implosion« in Europe*. Oxford in New York: Berg.
- DOUGLASS, C. B. et al (2005). *Introduction*, (ur. C. B. Douglass). Oxford in New York: Berg, str. 1–28.
- DOUGLASS, C. B. (2005). *»We're Fine at Home«: Young People, Family and Low Fertility in Spain*, (ur. C. B. Douglass). Oxford in New York: Berg, str. 183–206.
- EASTERLIN, R. A. (1980). *Birth and Fortune: The Impact of Numbers on Personal Welfare*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fertility and family issue in an enlarged Europe* (2004). Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- FETZER, J. S. (2000). Economic self-interest or cultural marginality? Anti-immigration sentiment and nativist political movements in France, Germany and the USA. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26/1, str. 5–23.
- FIRESIDE, H. (2002). The demographic roots of European xenophobia. *Journal of Human Rights*, 1/4, str. 469–479.
- FRIEDLANDER, D. Okun, S. B., Segal, S. (1999). The demographic transition then and now: Processes, perspectives, and analyses. *Journal of Family History*, 24/4, str. 493–533.

- GALS. in G. KLIGMAN (2000). *The Politics of Gender After Socialism. A Comparative – Historical Essay*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Green Paper (2005). *Confronting demographic change: a new solidarity between the generations*. Brussels: Commission of the European Communities (COM 94 final).
- GREENHALGH, S. (1995). *Anthropology theorizes reproduction: Integrating practice, political economic and feminist perspectives*, (ur. S. Greenhalgh). Cambridge : Cambridge University Press, str. 3–28.
- GREENHALGH, S. (ur.). 1995. *Situating Fertility. Anthropology and demographic inquiry*. Cambridge : Cambridge Univ. Press.
- JOSIPOVIČ, D. (2004). *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- KERTZER, D. I. in T. Fricke (ur.) (1997). *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- KERTZER, D. I. in T. Fricke (1997). *Toward an Anthropological Demography*, (ur. D. I. Kertzer in T. Fricke). Chicago in London: The University of Chicago Press, str. 1–35.
- KERTZER D. I. in D. Arel (ur.) (2002). *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KERTZER D. I. in D. Arel (2002). *Censuses, identity formation, and the struggle for political power*, (ur. D. I. Kertzer in D. Arel). Cambridge: Cambridge University Press, str. 1–42.
- KERTZER, D. I., White, M. J., Bernardi, L., Gabrielli, G. (2006). Toward a Better Theory of Very Low Fertility: Lessons from Italy. Dostopno na <http://paa2006.princeton.edu/download.aspx?submissionId=60187> (15. November, 2006).
- KING, L. (2002). Demographic trends, pronatalism, and nationalist ideologies in the late twentieth century. *Ethnic and Racial Studies*, 25/3, str. 267–389.
- KLIGMAN, G. (2005). *A Reflection on Barren States: The Demographic Paradoxes of Consumer Capitalism*, (ur. C. B. Douglass). Oxford in New York: Berg, str. 249–259.
- KNUDSEN, K. (1997). Scandinavian Neighbours with Different Character? Attitudes Toward immigrant and National Identity in Norway and Sweden. *Acta Sociologica*, 40/3, str. 223–243.

- KOHLER, H.-P., Billari, F. C., Ortega, J. A. (2002). The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review*, 28/4, str. 641–681.
- KOHLER, H.-P., Billari, F. C., Ortega, J. A. (2006). Low fertility in Europe: Causes, Implications and Policy Options. Working paper version. Dostopno na <http://www.ssc.upenn.edu/~hpkohler/papers/Low-fertility-in-Europe-final.pdf> (15. november, 2006).
- KRAUSE, E. L. (2005). »*Toys and Perfumes*«: *Imploding Italy's Population Paradox and Motherly Myths*, (ur. S. Greenhalgh). Cambridge: Cambridge University Press, str. 159–182.
- KREAGER, P. (1997). *Population and Identity*, (ur. D. I. Kertzer in T. Fricke). Chicago in London: The University of Chicago Press, str. 139–174.
- MACURA, M. (2002). *Executive Summary. The Generations and Gender Programme: A Study of the Dynamics of Families and Family Relationships*. Geneva: UNECE. <http://www.unece.org/pau/ggp/execsumm.pdf>.
- MALAČIČ, J. (2003). *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- MALAČIČ, J. (1985). *Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- O'CONNELL, M. (2005). Economic forces and anti-immigrant attitudes in Western Europe: a paradox in search of an explanation. *Patterns of Prejudice*, 39/1, str. 60–74.
- Srednjeročna in dolgoročna projekcija demografskega razvoja Slovenije in njegovih socialno-ekonomskih komponent* (2005). Delovni zvezek 10. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
- STARK, L. in H.-P. Kohler (2002). The debate over low fertility in the popular press: A cross-national comparison, 1998–1999. *Population and Research Policy Review*, 21, str. 535–574.
- SZRETER, S. (1993). The Idea of Demographic Transition and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History. *Population and Development Review*, 19/4, str. 659–702.
- ŠIRCELJ, V. (2006). *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja* (št. 5). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- TEITELBAUM, M. S. in J. Winter (1998). *A Question of Numbers: High Migration, Low Fertility, and the Politics of National Identity*. New York: Hill and Wang.

- TEITELBAUM, M. S. (2005). Intra- and inter-national imbalances and migration. *Genus*, 61/3-4, str. 193-212.
- VAN DE KAA, J. D. (1987). 'Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42/1, str. 3-57.
- YUVAL-DAVIS, Nira, Floya Anthias in Jo Campling (ur.) (1989). *Woman – Nation – State*. London: The MacMillan Press LTD.

